

Вадим Ореховський

ХАЛКІДОНСЬКИЙ СОБОР (451 Р.) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті автор розглядає тринітарну та христологічну проблеми, з якими значною мірою було пов'язане життя Візантійської імперії та впливу на розвиток християнського віровчення Четвертого Вселенського (Халкідонського) собору.

Ключові слова: Візантійська імперія, несторіанство, монофізитство, Халкідонський собор, церковні відносини, релігійна політика.

Поява християнського вчення призвело до майже одночасного виникнення найрізноманітніших його тлумачень, які після тривалої боротьби оформлювалися у прийнятне для більшості ієрархів єдине вчення. Однак ця єдність існувала лише до певного моменту. У християнстві постійно відбувалися розколи, що супроводжувалися появою різних ересей. Деякі з них виживали і навіть ставали самостійними течіями. Особливо зростала роль цих розбіжностей залежно від того, наскільки вони підтримувалися державною владою. Прикладом цього є христологічне питання, з яким значною мірою було пов'язане життя Візантійської імперії, а також політика імператорів у V–VII ст.

Історії тринітарних та христологічних спорів у ранній церкві цікавила ряд дослідників. Їй присвячені роботи О. І. Брілліантова [1], А. В. Карташова [4], О. П. Лебедева [5], І. Мейендорфа [6] тощо. Актуальність цієї проблеми спонукала й автора даної статті присвятити увагу цьому питанню.

Метою публікації стало висвітлення історії Четвертого Вселенського (Халкідонського) собору в контексті соціально-політичного і культурного життя унікальної епохи переходу від пізньої античності до раннього середньовіччя, коли закладалися економічні, соціальні, політичні та духовні основи європейської цивілізації.

У V ст. Константинопольський патріарх Несторій (428–431 рр.) висунув тезу про те, що діву Марію слід називати не Богородицею, а Христородицею, оскільки вона народила не Бога, а людину Христа, до якого божество приєдналося пізніше і перебувало в ньому як у храмі [3, с. 128].

Несторіанство було засуджене на III Вселенському соборі в Ефесі 431 р. Однак суперечки не вщухали. Рятуючись від переслідування ортодоксальної церкви, несторіани емігрували до східних районів Візантійської імперії.

Засудження несторіанства призвело до виникнення, на противагу останньому, нової течії у християнстві, що отримало назву монофізитства (від грец. *monos* – один і *physis* – природа). Загостренню внутрішньоцерковної боротьби сприяли також і претензії александрійського патріарха Діоскора на домінування серед східних патріархів. Приводом для виникнення нової дискусії стала справа архімандрита Євтихія, який стверджував, що при поєднанні двох природ у Христі людський початок поглинається божественним і, таким чином, Христос має лише одну природу – божественну [2, с. 58–59].

Оскільки Євтихій був лідером константинопольського чернецтва (воно досить сильно впливало на візантійську політику), а також хрещеним батьком вельми впливового при дворі головного камергера Хрисанфія, він домогся появи рескрипту візантійського імператора Феодосія II (408–450 рр.) зі справ віри. Ним заперечувалися всі віровизнання, крім тих, які прихильно ставилися до монофізитства. Отже, уперше в історії, імператор узяв на себе роль вищого судді у церковних справах [3, с. 202].

Через рік після появи імператорського рескрипту, у 449 р., на соборі в Ефесі, патріарх Діоскор за підтримки все того ж імператора Феодосія змусив християнську церкву визнати

монофізитство. Однак проти рішення собору виступив папський легат Іларій. Він втік до Риму, де папа Лев I Великий (440–461 pp.) (зібравши церковний собор у Римі) оголосив Діоскора відлученим від церкви [7, с. 60]. Водночас римський понтифік закликав імператора зібрати новий вселенський собор, “котрий би всі несправедливості так розв’язав або втишив, аби більше не лишалося жодного сумніву у вірі чи поділу любові”. Було направлено послання до кліру й народу Константинополя. Після смерті Феодосія II у 450 р. його наступник Маркіян, що одружився із сестрою імператора Пульхерією, вирішив скликати собор листом від 17 травня 451 р. [7, с. 441].

Спочатку делегати зібралися у Нікеї, але на прохання імператора переїхали до Халкідону (неподалік Константинополя). За кількістю учасників Халкідонський собор був одним з найбільших – стверджують, що тут зібралося 600 єпископів. Деякі дослідники зменшують це число до 360 або навіть 300. Схід представляли численні делегати з усіх областей, окрім Вірменії, що воювала тоді із Персією. Римський папа направив сюди чотирьох своїх легатів. Навіть з Африки (на той час вона знаходилась під владою вандалів) прибуло 2 єпископи [3, с. 202–203].

Собор відкрився в церкві св. Євфимії в Халкідоні 8 жовтня 451 р. Вже під час першої сесії собору від участі в ньому відсторонено патріарха Александрії Діоскора. Згодом його позбавлено сану та заслано до м. Гангри [3, с. 203].

На соборі було зачитано догматичного листа папи Лева Великого, в якому він проголосив, що Христос повинен визнаватися однією особою, але в тій особі є дві природи – Божя й людська. Кожна з них зберігає свої прикмети й силу. Цікавим є те, що ідея римського понтифіка “...за якою від правильної віри в єдину Трійцю залежать єдність та міцність держави, цілковито була засвоєна на Сході і стала керуючою у церковній політиці” [8, с. 263].

25 жовтня відбулося урочисте засідання, на якому зачитано формулу визнання віри: “Слідом за Святими Отцями всі згідно навчаємо визнавати одного й того ж Сина, Господа нашого Ісуса Христа, досконалого в Божестві, досконалого в людськості, правдиво Бога, правдиво людину, того ж з розумної душі й тіла, одноістотного Отця за Божеством і того ж одноістотного нам за людськістю, одного й того ж Христа, Сина, Господа єдиного перед віки від Отця за Божеством, і в останні дні задля нас і задля нашого спасіння від Марії діви Богородиці за людськістю, одного й того ж Христа, Сина Господа єдинородного в двох природах незлитно, незмінно, неподільно, нерозлучно пізнаваного, так що поєднанням аніскільки не порушується розрізнення двох природ, тим більше зберігається властивість кожної природи й поєднується в одну особу, в одну іпостась – не в дві особи розтинаного чи поділюваного, але одного й того ж Сина, Єдинородного, бога Слова, Господа Ісуса Христа, як у давнину пророки вчили про Нього й як Сам Господь Ісус Христос навчив нас, і як передав нам символ Отців” [3, с. 203].

Щоправда, не всі підписали цей документ. Видатний російський історик церкви А.В. Карташов стверджував, що з 355 єпископів, які були присутні на соборі, свої підписи поставили близько 200. На його думку, “...глуха опозиція новому спокушала багатьох провінціалів тікати під різними приводами від відповідальності, а уряд не без відчуття полегшення відправляв їх за державний кошт по домівках, очищуючи тим атмосферу Собору” [4, с. 337].

Це рішення Халкідонського собору схвально прийняв Рим. Папа Лев Великий писав в одному з своїх листів після собору: “Все братство ваше знає, що визначення св. Собору, який збирався для утвердження віри в Халкідоні, я прийняв усім серцем” [5, с. 256].

Однак не все, що було затверджено соборними отцями, знайшло розуміння та сприйняття у римського понтифіка. Таким рішенням, передусім, стало проголошення собором Константинопольського патріарха рівним за достоїнством (хоча і другим за чином) з намісником св. Петра. Лев I відписав про неможливість визнання цього рішення апостольською столицею. Серед основних причин цього наводилися наступні: звеличення Константинополя диктувалося суто світськими, а не церковними міркуваннями;

порушувалися канонічні права Антіохії та Александрії як апостольських кафедр; цей новий канон став би приводом для різних домагань і призвів би до анархії у церкві [4, с. 350]. Тим не менше, незважаючи на опозицію Риму, Халкідонський собор своїм 28 канонам визнав за Константинопольським престолом право першості, яке мав давній Рим.

Таким чином, Халкідонський собор став одним з найбільш відомих христологічних соборів V ст. завдяки, насамперед, засудженню несторіанської та монофізитської єресей.

Однак рішення собору не були прийняті у Єгипті та Вірменії, а також частково у Сирії та Палестині.

Хронологічно перший, і масовий, протест проти собору відбувся в Палестині. Юрба ченців на чолі з таким собі Феодосієм за підтримки імператриці Євдокії повстали проти патріарха Ювеналія Єрусалимського. Коли він повернувся з собору, йому не дали зайняти свою кафедру. Іншого лідера халкідонців, Севиріана Скіфопольського, було вбито. Коли Ювеналій втік до Константинополя, замість нього був поставлений єпископ Феодосій одночасно з декількома іншими монофізитами. Серед них був відомий Петро Івер, що був поставлений єпископом Майумським. Пізніше Ювеналій був відновлений на своїй кафедрі, але тільки ціною втручання візантійських військ і кровопролитних зіткнень із юрбами ченців. Правда, у наступні десятиліття халкідонське християнство насаджувалося в Палестині не тільки силою, але й успішними зусиллями великих ченців, особливо святого Євфимія і святого Сави [6, с. 143].

В Єгипті тверда політика імператора Маркіяна (450–457 рр.) призвела до обрання архієпископом прибічника Халкідонського собору Протерія замість скинутого і відправленого у заслання Діоскора. Протерій був при Діоскорі пресвітером і тому вірним послідовником монофізитства. Папа Лев протягом деякого часу навіть підозріло ставився до його сповідання віри. Але визнання Протерієм собору зробило його небажаним кандидатом в очач більшості єгипетських християн. Діоскор помер у вигнанні в 454 р., і монофізити, що не визнавали Протерія, вважали олександрійську кафедру вакантною. Коли помер імператор Маркіян (457 р.), відбулося народне повстання, яке призвело до вбивства Протерія. У головній церкві Олександрії, Кесаріоні, що була зайнята тепер монофізитами, два антихалкідонських єпископи, Евсевій Пелузський і Петро Майумський, висвятили нового архієпископа, Тимофія. По всьому Єгиптові були також поставлені монофізитські єпископи [6, с. 143].

Таким чином, новий імператор Лев I (457–474 рр.) опинився перед глухою опозицією його влади в Єгипті. Не будучи сам богословом, він був першим імператором, який був коронований церковним чином архієпископом. Він також твердо засвоїв халкідонський символ віри. З іншого боку, папа Лев наполягав на тому, щоб імператор вжив заходів проти Тимофія. Так же як і Рим, Константинопольська церква була тепер відданою Халкідону не тільки в богословському відношенні, але й в інституційному. Халкідонські канони затверджували її перевага перед Олександрією. Однак імператор Лев не хотів відразу ж застосовувати силу в Єгипті подібно тому, як це зробив Маркіян у Єрусалимі. Замість цього він вирішив дізнатися про думку єпископату Імперії його що до законності хіротонії Тимофія й відповідності ситуації рішень Халкідонського собору. З цим же запитанням він звернувся й до інших представників сірійського чернецтва, моральний авторитет видатних ченців залишався високим і був не менше авторитету єпископів. Майже всі відповіді були однастайно проти Тимофія й за Халкідон. Звернулися особисто до олександрійського патріарха й закликали його приєднатися до більшості єпископата, але він залишався непохитним у своєму несприйнятті Халкідону. Тоді його було заарештовано. Візантійські війська придушили повстання у Єгипті ціною 10 000 жертв. Тимофій був засланий у Гангри, а потім до Херсонесу [1, с. 445–446].

Його наступник, теж Тимофій, якого прозвали Салофакіол (“Білий тюрбан”) був обраний і поставлений під прикриттям імперських військ. Він здійснив декілька “єкуменічних” спроб примирення й досяг того, що відновив ім’я Діоскора в диптихах. Але після приниження, як вони вважали, своєї Церкви у Халкідоні й після кривавої розправи з

повсталими за допомогою імператорських військ величезна більшість єгипетських християн не хотіло мати нічого спільного з Тимофієм III, призириливо називаючи його “імператорською людиною”, або на семітських мовах “мелькіт” [6, с. 144].

Політика Лева по відношенню до єпископату, а також енергійне застосування їм сили в Єгипті створило на Сході видимість єдності, що тривала аж до смерті імператора в 474 р. Однак ця єдність не відбивала загального й органічного “визнання” Халкідонського собору і його прихильниками, і супротивниками.

Протягом всієї другої половини V в. не було дебатів по суті халкідонського символу віри. В результаті із суто релігійної проблеми монофізитство виросло у символ політичного сепаратизму. За догматичними дискусіями про природу Христа приховувалося складне переплетення економічних, політичних та соціальних протиріч між Візантією та населенням кількох її провінцій, що викликало низку повстань християн-монофізитів та затяжну збройну боротьбу. Уряд імперії був змушений змінювати політику залежно від посилення чи послаблення руху монофізитів. Зрештою у 519 р. імператор Юстин I (518–527 рр.) остаточно заборонив монофізитство. Монофізитських ієрархів позбавили своїх місць та змусили рятуватися втечею до Єгипту [9, с. 291].

Таким чином, Халкідонський собор поклав початок відокремленню від Вселенської церкви монофізитів і остаточно відділив послідовників Несторія. Витиснуті завдяки діям державної влади за межі Римської імперії, ці ересі знайшли багатьох adeptів на Сході (у Персії, Сирії, Єгипті, Ефіопії, Індії тощо).

Список використаних джерел

1. *Бриллиантов А. И.* Лекции по истории древней Церкви / Бриллиантов А. И. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2007. – 480 с.
2. *Головащенко С. І.* Історія християнства / Головащенко С. І. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. *Ісиченко І., архієпископ.* Загальна церковна історія / Ігор Ісиченко – Х.: Акта, 2001. – 608 с.
4. *Карташев А. В.* Вселенские соборы / Карташев А. В. – М.: Эксмо, 2006. – 672 с.
5. *Лебедев А. П.* Вселенские соборы IV и V веков: Обзор их догматической деятельности в связи с направлением школ Александрийской и Антиохийской / Лебедев А. П. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2004. – 320 с.
6. *Мейендорф И.* История церкви и восточно-христианская мистика / Иоанн Мейендорф; пер. с англ. Л. А. Успенской, Н. Б. Артомоновой. – М.: Институт ДИ-ДИК, 2000. – 576 с.
7. *Митрофанов А. Ю.* История церковных соборов в Италии (IV–V вв.) / Митрофанов А. Ю. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, Общество любителей церковной истории, 2006. – 630 с.
8. *Успенский Ф. И.* История Византийской империи: В 5 т. Т. 1. / Успенский Ф. И. – М.: Астрель, 2001. – 624 с.
9. *Христианство:* Словарь / Под ред. Л. Н. Митрохина. – М.: Республика, 1994. – 560 с.

Вадим Ореховский

ХАЛКИДОНСКИЙ СОБОР (451 Г.) И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

В статье автор рассматривает тринитарную и христологическую проблемы, с которыми в значительной мере была связана жизнь Византийской империи и влияние на развитие христианского вероучения Четвертого Вселенского (Халкидонского) собора.

Ключевые слова: Византийская империя, несторианство, монофизитство, Халкидонский собор, церковные отношения, религиозная политика.

Vadym Orekhovskiy

COUNCIL OF CHALCEDON (451) AND ITS MEANING

The article examines the Trinitarian and Christological problems, which was largely associated with the life of Byzantine Empire and the impact on the Christian doctrine development in the Fourth Ecumenical (Chalcedonian) Cathedral.

Key words: Byzantium empire, nestorianism, monofizitism, Chalcedonian cathedral, church relations, religious policy.